

Egy nagy életpálya tükre

Bónis Ferenc Élet-pálya: Kodály Zoltán

Mielőtt bepillantunk Bónis Ferenc most megjelent könyvébe, megkíséreljük megkeresni ezen új kötet helyét a szerző munkásságában, könyveinek sorában. Ha visszatekintünk a szerző már mintegy hat évtizedes szakmai pályafutására, azt láthatjuk, hogy egyik, talán a legfontosabb vezérlő csillaga Kodály Zoltán. Két értelemben is. Egyrészt mint példa és útmutató minden kapott és vállalt feladatának elvégzésében. Másrészt Kodály Zoltán élete és személye, egyes alkotásai és munkásságának egésze, mint kutatásainak – dokumentumkereső búvárlásainak, a művészi alkotások titkait bemutató elemzéseinek, belső és külső összefüggéseket feltáró és a művészi mondanót kutató elmélkedéseinek – tárgya volt s van jelen Bónis Ferenc ma is bővülő és súlyosbodó zenetörténelmi, zenetudósi életművében. Nem kicsinyítjük ezzel természetesen a Bartók-kutatásban, a XX. század más mesetereivel kapcsolatban végzett munkájával szerzett érdemeit, vagy a XIX. századi és még korábbi korok zenei emlékeinek és az akkor élt szerzők munkásságának feltárásában elért eredményeit. Úgy vélem, Bónis Ferenc jellemző módon, a részletkutatásokkal, a részeredmények halmozása közben mindig valami nagyobb, átfogóbb tanulmány felé törekszik, az apró munkában is az összefoglaló munkák víziója irányítja. Így született meg számos Bartók-tanulmány és ikonográfiai kiadvány összefoglalásaként az új könyv testvérdarabja, az *Élet-kép: Bartók Béla* című hatalmas kötet 2006-ban, Bartók születésének 125. évfordulója évében. Már az új munka címe is amarra utal vissza sajátos szerkezetével: *Élet-pálya: Kodály Zoltán*. Méltó előhírnöke Kodály

BALASSI KIADÓ - KODÁLY
ARCHÍVUM, 2011

születése 130. évfordulójának, a 2012. évnek.

Könyvművészeti megje-

lenésében is testvérdarabja a Bartók-könyvnek. Tartalmi szerkezete főbb elemeiben, a belső tagolás különbségei ellenére, ugyancsak rokonítja e munkákat. Az első részt mindkettőben nagyszabású tanulmány foglalja el, majd több száz oldalon sorjáznak a képek, dokumentumok.

A könyv Bónis műhelyéből kikerült előzményeit is számba vehetjük: a Kodály prózai műveit egybefoglaló *Visszatekintés*, az *Így láttuk Kodályt* című vallomásgyűjtemény mindig bővülő változatai, a *Psalmus Hungaricus* keletkezéstörténetét és belső szerkezetét feltáró nagy dolgozat, a különböző tanulmánykötetekben, folyóiratokban megjelent nagyszámú elemzés, műismertetés és sok-sok kisebb írás. Az előzmények között kitüntetett szerepe volt a MTA Zenetudományi Intézetében 2007-ben Bónis Ferenc szerkesztésében megrendezett nagyszabású Kodálykiállításnak, különösen, ami a kötet kép- és dokumentumanyagát illeti.

Mindezekről részletesen számot ad a szerző a *Visszapillantó tükrök* című utószóban.

Ha e könyv helyét megpróbáljuk megkeresni az utóbbi időben is gyarapodó Kodályirodalomban a műfaji rokonság okán, első helyen Eősze László Kodály Zoltán életét és munkásságát krónikaszzerűen, szinte napról napra bemutató alapvető munkáját és több kiadást megért képeskönyvét kell említenünk. Természetesen sok átfedés van a két zenetörténelmi kiadványai között, hisz tárgyuk azonos. Bónis Ferenc azonban más utat, más „műfajt” választott Kodály életrajzához, melynek a *Bevezető bárom tételben* címet adta. Nem krónikát ír, hanem összefog-

lal, értelmez, miközben nagy vonalakban mégiscsak bemutatja a vasúti pálya mellől induló, többfelé elkanyarodó, olykor mellékvágányokra terelt, de mégis egy korán megjelölt célállomás felé tartó életpályát.

Az első tétel: *Magam alkottam első hangszeremet*. Kodály egyik, 1950 táján adott nyilatkozatát idézi e cím. A gyermek- és iskoláséveket bemutató rész a továbbiakban is bőven merít a zeneszerző visszaemlékezéseiből. A gyermek és ifjú Kodály zenészi életét illetően ezt a kölcsönzött címet igen jellemzőnek kell tartanunk. A maga kedvére konyhai szűrőből készült madzaghúros „gitárját” pengető, s még inkább énekelgető galántai gyermek, majd a barátaival kamarazenét játszó nagyszombati gimnazista egész alapvető zenei tudományát „maga készítette”: nem avatott mester irányításával, hanem az önmagát tanító műkedvelő gyakorlatával fektette le majdani muzsikusi hitvitása alapjait.

A második, *Örvendjen az egész világ!* című fejezettel először a *Hitel* olvasói ismerkedhettek meg a 2011. tavaszi számokban. 1900-tól, zeneakadémiai és egyetemi Eötvös-kollégiumi tanulmányai kezdetétől 1967. március 6-ig, Kodály haláláig, sőt a búcsúztatásáig vezeti el az olvasót. Oldott, esszézerű formában tárja elénk Kodály életét, a zeneszerzés, népzene-kutatás és nevelés hármasságában kiteljesedett életművet, a többi, az említetteknel alig-alig kisebb horderejű „melléktemákkal”, mindenekelőtt a közéleti személyiség bemutatásával együtt. Az esszéjelleg abban is megnyilvánul, hogy mellőzi az olvasást esetleg megakasztó jegyzeteket, az adatok és idézetek forrásutalásait, ha szükségét érzi, beépíti a szövegbe.

Bónis Ferenc az ismert tényeket is új megvilágításba helyezi, a tényközlésen túl magánéleti vagy társadalmi perspektívában szemléli. Bizonyos kettősséget felfedezhetünk a könyvben. Egyfelől nagyvonalú összefoglalás jellemzi, mely meg-megbontva az időrendet egy-egy fontos műnél, műfajnál vagy tevékenységi formánál viszonylag hosszasan elidőzve, vissza- és előretekintve summázza az adott terület legfontosabb adatait, az oda sorolható zeneműveket, a stílus

alakulását, másutt a tudományos vagy pedagógiai munkákat, azok célkitűzéseit, jellemző vonásait, olykor tágabb – személyes vagy társadalmi – összefüggéseit. Ilyen például a népzenei tanulmányokat együttesen ismertető rész vagy a zenei közművelődés ügyével foglalkozó szakasz. Másfelől a tanulmány egyes részei igen aprólékosan sorolnak életrajzi vonatkozásokat, amelyeket az eddigi irodalomból kevésbé vagy egyáltalán nem ismertünk. Új dokumentumokkal árnyalják például a „Kodály és a hatalom” témát, mely a közelmúltban a szakirodalomban és a tágabb sajtóban is időről időre feltűnt, nem egy esetben opportunizmust sejtetve az 1950-es, '60-as évek Kodályával kapcsolatban. Egy olyan levél, mint az az 1950-ben kelt, amelyben a zeneszerző egy cikk el nem készültének okaira mutat rá, elég világosan mutatja ezt a viszonylatot, illetve írójának álláspontját, magatartását.

A részletek irányába mozdul el a dolgozat akkor is, amikor Kodályék hivatalos és családi-baráti vendégeinek neveit sorjázza. Ezek az önmagukban is beszédes névsorok étellel telhetnek meg az olvasó számára. Kíváncsivá tesz minket, hogy a számos esetben nyilvánvalóan csak udvariassági látogatások során is mi minden fontos, időszerű dologról lehetett szó a házigazdák és vendégeik között. Maradva csak a szűkebb szakmai területnél, milyen jó lenne tudni, vajon miről cserélt eszmét Kodály például Hindemith-tel vagy Messiaennel. A Kodályék otthonát meglátogatóknak és sok-sok másutt esett találkozás szereplőinek a névsorához is a legfőbb forrást Kodály első feleségének, Emma asszonynak fennmaradt háztartási naplói jelentik. Szükszavú, de lényeges dolgokra, eseményekre utaló bejegyzésekre hivatkozhat a tanulmány írója. Például minden eddig ismertnél közelebről mutatja be Bónis Ferenc e forrás nyomán kettejük, Kodály és Emma asszony kapcsolatának alakulását 1905 és 1910 között. Gyaníthatjuk, hogy nemcsak Bartókot, hanem Kodályt is bírálta-biztatta Gruberné effélén: „Ha nem léteznek kompozíciók, hát hol van akkor a tehetség?” Egyáltalán: a könyvet olvasva az az

érzésünk, hogy az egész történetnek mindig két főszereplője van. Ugyancsak plasztikusan mutatja be közös életük utolsó éveit, amikor Emma asszony balesete után (melyről a baleset szenvedő alanyának részletes verses beszámolóját is olvashatjuk!) Kodály életvitelét is alapvetően meghatározta feleségének hosszúra nyúlt betegsége. A már-már intim életrajzi részletek és az alkotómunka rejtett (vagy nagyon is nyilvánvaló) összefüggéseire mutat rá a szerző. Még jobban megérthetjük azokat a lélektani, élethelyzetbeli indítékokat, amelyeket a művekből már megsejtettünk. Hogy ezek a részletek most már nyilvánosságot kapnak, az időbeli távolságnak és Kodály Zoltánné bölcs belátásának köszönhető. Amint – a szerző zárszavából értesülhetünk – a könyv megszületését segítő biztatás is a Kodály-örökség hűséges gondozójától származott.

Be kell vallania a recenzensnek, kissé furcsának tartotta a leghosszabb tételnek adott címet: *Örvendjen az egész világ!* Egy alkotó élet emberi és művészi, olykor a hatalommal való keserű küzdelmeit mutatja be, amelyek bizony sokszor aligha adtak okot az örvendezésre. Persze bemutatja a küzdelem eredményeit, sikereit is. Az egész életmű s az azt létrehozó személyiség ismeretében, beláttam, mégis igaza van a szerzőnek a címválasztással. A személyes sorson, kudarcokon és sikereken tümelkedő művész és gondolkodó igazi patriótaként egész nemzetéért, sőt – igazi humanistaként – az egész világért érzett felelősséget. A tanulmányban részletesebb utalás természetesen a Kodály zenepedagógiájáról szóló, az 1930–40-es évek fordulójával foglalkozó szakasznál olvasható. Nem kétséges, hogy Bónis Ferenc éppen itt találta meg Kodály életműve egységének egyik alapgondolatát. Érdemes kicsit hosszabban idéznünk: „A XX. század zenetörténetében magábanálló gondolati rendszer rajzolódik ki ebből a prózából [ti. Kodály zenei nevelésről, művelődésről szóló írásából] és ezekből a zenedarabokból: fokozatosan bontakozik ki belőlük az emberiség jövőjének a zene ügyén túlmutató alap-problematikája. Az, hogy a muzsika végső

soron nem célja, hanem eszköze az emberiség boldogulásának.

Kodályt mindenkor az az erős hite élte és készítette cselekvésre, hogy a zene tudása-birtoklása, a zenekultúra általános elterjedése jobbá teszi az emberiséget. Nemesíti lelkét és szélesíti látókörét. Fegyelmez, erősíti a logikát, fogékonyabbá tesz a bennünket körülvevő világ – természet, művészet, tudomány, társadalom – megértésére. Ha tehát hármás tevékenységét pusztán szociális oldalról szemléljük, kétségkívül itt, e végső periódusban jutott el a szintézisig. Szimbólumértékű az az ajánlás, mellyel az 1937-es pedagógiai koncepciójának első darabját, a *Bicinia hungarica* első füzetét ellátta: »Nem sokat ér, ha magunknak dalolunk, szebb, ha ketten összedalolnak. Aztán mind többen, százan, ezren, míg megszólal a nagy Harmónia, amiben mind egyek lehetünk. Akkor mondjuk majd csak igazán: Örvendjen az egész világ!«

Bizonyára nem véletlen, hogy a XXI. század értékvesztő, utat kereső, még inkább utat tévesztő első éveiben Kodálynak a nagy világégés előtti pillanatban írott figyelmeztető és biztató szavait emelte ki a Kodály-életrajz írója.

Nem szoltunk még a III. tételről, melynek címe *Kétpilléres híd*. Itt is Kodály „adta a címet”. 1946-ban, még a barát elvesztésének érezhető hatása alatt mondta *Bartók Béla, az ember* című előadásában: „...ha valaki negyvenesztendei közös munkával olyanná nő egy másik emberrel, mint egy kétpilléres híd: ha a híd egyik pillére kidől, meginog az egész szerkezet, és sok idő kell, míg az egyensúly helyreáll.” A Bónis által bemutatott életpálya végső szakasza azt mutatja, hogy az egyensúly, amennyire lehetett, helyreállt. A III. tétel önálló tanulmánynak is tekinthető. Ahogy a II. tételnek két nagy-szerű asszony, Emma és Sarolta a társfőszereplője, úgy a záró résznek Bartók Béla. Bónis Ferenc – Illyés szavával élve – a „példamutató nagy ikerpár” barátságát, emberi, művészi, tudósi együttműködését, folyamatában és változásaiban tárja elénk. Figyelemmel van a két egyéniség és a személyesebb

törekvések, feladatvállalások, a világ kihívásaira adott válaszok különbségeire, de a baráti hűséget meg nem kérdőjelezi, amint az az utóbbi időben nemegyszer előfordult másoknál. Mindazonáltal nem apologetikusan vagy mítoszt teremtve, hanem tárgyilagosan rajzolja meg a kettős portrét, melynek summája a következő: „Ahhoz az eszméhez, melyre fiatalságukban életüket tették, hívek maradtak mindhalálig. Egyikük életrajza sem lehet teljes a másikuk biográfiája nélkül, mint ahogy a XX. századi magyar zene története is csonka lenne kettejük barátságának, közös terveinek és eredményeinek, az egymásért való bátor kiállásnak története nélkül.”

* * *

A több mint 600 oldalt kitevő képanyag (közel 900 dokumentum!) tartalmi tagolását a fejlécek mutatják. A 25 rész némelyike magánéleti témát, eseményt állít középpontba, mások meg valamilyen fontos szakmai vagy éppen történelmi vonatkozást emelnek ki. Csak néhány példát sorolunk fel. Kezdődik a *Gyökerek – Gyermekkor – Gymnasium* címszóval, a Goethe regénycíméből kölcsönzött *Vonzások és választások* a fiatal felnőtt pályakezdésének motivációit, magánéletének életre szóló formálódását mutatja be képekben és dokumentumokban. A *Nagyvilágban és a magyar glóbuszon* című szakasz a nemzetközi fórumokon karmesterként is forgoló Mestert és a magyar kórusmozgalmat istápoló tanítót hozza közelebb. *Pusztulás és feltámadás* cím alatt a II. világháború korszakát idézi. *Fellángolás*-ként jellemzi az új házastársi kapcsolat, a kései alkotókorszak, a nemzetközi szakmai közéletben vállalt fontos szerepek, s az azokkal járó utazások éveit.

Eddig nyilvánosságot nem kapott vagy kevésbé ismert fényképek, köztük Kodály Zoltán saját felvételei, Balázs Béla, Tóth Aladár, a gyermek Bartók Péter rajzai színesítik a gazdag képtárat. Fontos dokumentumok a Kodályhoz

írott levelek; befejezett és be nem teljesített művek vázlatain keresztül pillanthatunk be az alkotóműhelybe, egészen az utolsó tervekig, köztük Ady *A tűz csibolója* verse kórusfeldolgozásának végigírt vezérdallamáig.

A dokumentumok egy-egy mű keletkezési idejének pontosításához is hozzájárulnak. Például egy 1902-ből való feljegyzésből kiderül, hogy az *Este* című vegyes kar (egyik egyetemi tanára, Gyulai Pál versére) az eddig tudottnál korábban, már 1902-ben megszületett. Végző alakját csak 1931-es (!) bemutatójára nyerte el. Ugyanitt látható, hogy a *Molnár Anna* ballada terve már a tanulmányok idején megfogant, még az asszonygyilkos katona népballadai neve szerint *Ajgó Márton* címen, s nyilván nem saját, hanem XIX. századi gyűjtésre alapozva.

A kötet végén életrajzi áttekintést, Kodály kortársait bemutató ismertetőt és névmutatót találunk. A támogatók – Nemzeti Kulturális Alap, Magyar Tudományos Akadémia s mindenekelőtt Kodály Zoltánné – olyan munka elvégzését segítették, amelynek eredményeként a Kodály-kutatás új alapműve jöhetett létre, jelenhetett meg. Élvezetes és hasznos könyv került ki Bónis Ferenc műhelyéből a Balassi Kiadó és a szerkesztést vállaló igazgatója, Soóky Andrea jóvoltából. A kötetet Szák András tervezte.

Bónis Ferenc „csak” egy életpálya, életmű áttekintésére, dokumentálására vállalkozott. A középső tétel utolsó mondataival arra mutat rá, hogy Kodály Zoltán, akit mesterének tekint, s akinek munkatársa lehetett, milyen hatalmas szintézisre törekedett: „Igen: összefogni távoli világokat térben és időben, Európát Ázsiával, Nyugatot Kelettel, a népzénet a műzenével, a hagyományt az újítással, Palestrinát Bartókkal, az alkotást a tanítással, a gyönyörködtetés művészetét a boldogítás művészetével: célja és hajtóereje ez lett Kodály munkásságának. Örvendjen az egész világ!”

ITTZÉS MIHÁLY

ITTZÉS MIHÁLY zenetörténész, egyetemi oktató. Fő kutatási területe Kodály Zoltán élete és munkássága. A Magyar Kodály Társaság egyik társelnöke.